

TÜRK FOLKLORUNDA SOSYAL MESELE*

Ahmet Kutsi TECER

Folklor, yahut karşılığı olan Halk Bilgisi; toplum olaylarını inceleyen bilim dalları arasında yer alır. Folklorun konusu olan olaylar onu başlı başına bir bilim dalı olarak tanımlamaya yarayan özel nitelikleri haizdir. Folklor olayının nitelikleri, kısaca şöyle özetlenebilir :

Folklor olayları, kolektif niteliktedir. Folklor olayı münferit bir hadise olarak incelenemez. Her Folklor olayı, sosyal hayatı teşkil eden çeşitli münasebetler açısından incelenmek gerekir. Böylece her folklor olayı, sosyal bir araştırmayı davet eder.

Folklor olayı, değişik örneklerle karşımıza çıkar. Bu değişik örneklerle "Varyant" diyoruz. Bu değişiklikler bir folklor olayının fizik bir olay gibi değişmez bir nizama bağlı olmadığını gösterir. Değişik örneklerin bulunuşu, bir folklor olayının daima yersel, çevresel bir niteliği olduğunu gösterir. Onun için her folklor olayı, bir yere ve bir zamana oranla belirlenebilir.

Her folklor olayı, belli bir çağa, zamana ve belli bir çevreye, bir yere oranla hayat düzeni içinde fonksiyonel bir niteliği haizdir. Her folklor olayı, muhtevası olan fonksiyondan ayrı olarak bir şekil halinde, "sürvivans" halinde devam eder. Daha doğrusu şekil, esas muhtevası yerine yeni bir muhteva ikâme eder ki buna transfer diyoruz. Özellikle halk sanatları ve bütün estetik halk görünlerinde şeklin, yani geleneğin büyük rolü olduğunu biliyoruz. Her hangi bir toplumda çağdaş bilim ve

*) 23 Temmuz 1967 tarihinde vefat eden eşim Ahmet Kutsi TECER'in 16 Mart 1967 Perşembe günü İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsün'de vermiş olduğu konferans için el yazısı ile hazırladığı dağınık notlarından derlenmiştir.

Kaçınılması mümkün olmayan eksiklikler, yanlış ve tekrarlardan dolayı O'ndan ve okuyuculardan özür dilerim. Meliha TECER.

kültür seviyesi dışında ve altında yer alan, mantıkî bir izahı olmayan, sadece gelenek ve âdet olduğu için benimsenen ve sürdürülen her çeşit ve her alana ait davranışlar birer folklor olayıdır.

Her çağda, o çağın düşünüş ve duyuş seviyesine uyan bir yaşama düzeni mevcuttur. Meselâ, yağmurun nedeni malûmdur. Bilimsel metodlarla izahı yapılabilir, kuraklık bölgeleri tesbit edilebilir. Yağmura ihtiyaç olan mevsimlerde su eksikliğini gidermek için sulama tesisleri kurmaktan başka teknik yoktur. Yağmuru dua ile celp etmek bugünün ilmi seviyesiyle kabili telif değildir. Fakat, âdet olduğu için, bir kısım insan kütelleri hâlâ bu eski uygulamadan vazgeçmezler. Bir iptidaî kabiledede, bilim seviyesi esasen bu düşünüş içindedir. Orada bu olay bir folklor olayı sayılmaz. Genel olarak etnografların iptidaî kavimlerin hayatını tasvir eden araştırma ve müşahadeleri böyledir. Fakat bugün ileri dediğimiz cemiyetler de bir zaman o bilim seviyesinde idiler. Bugün bunlar ileri seviyeye ulaşmışlardır. İptidaî kabilelerde uygulanan metodlara benzer metodlar bu ileri cemiyetlerde, bir kısım insan kütelleri arasında hâlâ devam eder görünüyorsa bu olay, bir folklor olayıdır.

Folklor, bilimsel bir disiplindir. İnsan bilimleri arasında yer alır. Bu bilimin konusunu teşkil eden insan olayları, antropoloji, sosyoloji, etnoloji, etnografya ve beşerî coğrafya gibi yakın disiplinlere ait konularla müşterek taraflara sahiptir. Bununla beraber folklorun konusu olan olaylar, bunların hepsinden ayrı bir niteliktedir.

Folklor olayı, bir toplum olayıdır. Kollektif karakteri haizdir. Herhangi bir toplumda, çağdaş medeniyet vesiyelerini teşkil eden ilmi düşünüş ve mantıkla izahı yapılamayan, sadece gelenek ve âdet olduğu için benimsenen ve sürdürülen her alandaki çeşitli davranışlar birer folklor olayıdır.

Her gelenek folklor alanına girmez. Gelenek, sosyolojinin etüd ettiği bir konudur. Gelenek, mantıkî izahı yapılabilen kollektif davranışlardır. Bir toplumdaki yaşama düzenini meydana getiren bir faktördür. Bu yaşama düzeni, ilmin, tekniğin ve bunlara paralel olarak beşerî münasebetlerin gelişmesi ve değişmesi ile de değişir. Bu değişmeye rağmen, kollektif bir değer olarak âdet ve gelenek halinde devam ettirilen davranışlar vardır ki bunlar folklor alanını teşkil eden olaylardır.

Sosyolojik bir konu olan sosyal mesele, insan münasebetlerinin muayyen bir şeklini ifade eder. Sosyal mesele, özellikle, ekonomik şartlara tekkabül eden beşerî münasebetleri, daha özel olarak, iş hayatına ayrılan

kesimdeki münasebetleri kapsar. Bu son şekliyle, sosyal mesele, sanayî devrimiyle yeniden yeniye tekevvün eden iş ve işçi meseleleridir. Fakat bir kavram olarak alınırca, her çağdaki ekonomik şartlara tekabül eden iş ve çalışma şartları ve iş alanındaki beşerî münasebetleri ifade etmek üzere kullanılabilir. Bizim bu konuşmamızda sosyal mesele işte bu anlamda kullanılıyor.

Gerçekten folklorumuzda sosyal mesele demek, bugünkü aktüel meseleler dışında, folklor alanına giren, dolayısıyla mazî ile, geçmiş ile ilgili, başka bir deyimle bugünkü umumî şartlardan başka şartların hâkim olduğu devirlerdeki çerçevesi içinde, iş ve çalışma hayatını ilgilendiren meseleler demektir.

Burada herşeyden evvel, folklor alanını teşkil eden olayların bir tanımını yapmak gerekmektedir. Folklor olayı, bir toplumun, gelenek ve âdet olduğu için benimsediği, sürdürdüğü davranışların aynısıdır ve bu davranışlarla ilgili sihrî veya etvarî inanışlardır. Bir toplumun her çağda, bir çeşit yaşantısı vardır. Bu yaşantı, bir takım davranışlardan ibarettir. Eğer bu davranışlar, ilmî, daha doğrusu etnik veya dinî, felsefî bir sisteme bağlı değilse, sırf bir âdet olduğu için yapılageliyorsa, bu olayın nedeni olmak üzere sihrî veya mistik bir inanış bulunduğu hükmedilebilir.

İnsan davranışlarının çeşidi vardır : İnsan düşünen, konuşan, teknik bilgilere sahip, hatıraları gibi geleceğe ait hükümleri, ümitleri olan, hayatî fonksiyonları ile psişik fonksiyonları birbirini tamamlayıcı, toplum münasebetleri içinde münferit bir varlık gibidir. Bu itibarla folklorun çeşitli alanları vardır : dil folkloru, din folkloru, halk san'atı, halk edebiyatı, halk hekimliği, halk hukuku ve bütün örf ve âdet haline gelmiş bir yığın davranış ve tutum...

Ekonomi, hukuk gibi alanları kapsayan sosyal mesele, paralel olarak, beşerî hayatın diğer sektörlerinde de etkisini gösterir. Bu bütünlüğe yaşayış tarzı, yaşantı diyebiliriz. Bugünün yaşantısı, sosyal meseleyi ilgilendiren nizamlar, kaideler, kanunlarla tanzim edilmiştir. Şu veya bu şekildeki davranışın izahını bununla yaparız. Eğer bugünkü yaşantımızda bugünkü kaideler, nizamlarla ilgisi olmayan, buna rağmen gelenek ve âdet olarak riayet edilecek bir takım davranışlar varsa, bunun nasıl bir inanışa bağlı olduğunu açıkca bilmesek bile, "âdet" olduğunu kabul etmekte eski bir mistik zemin, sihrî bir zemin mevcut olduğunu kabul etmek demektir.

“Sosyal mesele” deyiminin bugün açık ve seçik bir anlamı vardır : İşgücünü teşkil eden işçi ile, üretme gücünü, yani iş araçlarını elinde tutan iş verici arasındaki münasebetlerin hukuk kuralları içinde incelenmesidir. Çünkü işgücünü teşkil eden sınıfla, üretme gücünü elinde tutan sınıf bugün iyice tebellür etmiştir. Modern toplumlarda sosyal yapıyı meydana getiren bu gruplanmalar esasta ekonomik münasebetleri mihver veya temel alan bir takım değerler hiyerarşisini meydana getirmiştir. Bu istikâmetteki gelişme sanayî devrimiyle ortaya çıkmış ve büyük hamle yapan teknik ilerlemeler dolayısıyla henüz dengeli bir hayat düzeni tamamiyle kurulamamıştır.

Sanayî devriminden önceki toplumlarda iş gücünü teşkil eden sınıf ile, iş verici sınıf arasındaki münasebetler bugünkü gibi değildi. Çünkü sanayî devriminden ve bugünkü teknik ilerlemeler gerçekleşmeden evvel, hemen hemen bütün üretim dallarında kullanılan araçlar, el sanayî seviyesinden ileri gidememişti. Üretme gücü geniş ölçüde el maharetine dayandığı için işçi ile işveren arasındaki ayırım, bugün sanayide gördüğümüz gibi, kesin olarak çizilmiş değildi. Dolayısıyla bugün kesin olarak ayrılan bu gruplanmalar, birbiri ile daha sıkı ilişkilere sahipti. Aralarında bir uçurum yoktu. Orta çağın sonlarına doğru teessüs eden lonca veya korparasyon nizamıyla ekonomik faktörlerle birlikte ahlâk ve estetik faktörlerde birbirleriyle daha dengeli idi. Teessüs eden bir hayat nizamı vardı ki bu nizamı meydana getiren değerler hiyerarşisi bugünkü toplumların değer hiyerarşilerinden çok farklıdır.

Korparasyon düzenindeki bu gruplanma, ilk çağdan bu yana devam eden toprak mülkiyetine bağlı hayat nizamına nisbetle büyük bir yeniliktir. Çünkü, esnaf gruplanmalarının ilk çağdaki toplumların hayat düzeni içinde ayrı bir sınıf teşkil etmesi, korparasyon nizamının doğmasıyla başlar. Ondan önce toprak mülkiyetine dayanan bir sistem vardı. Toplumunu idare eden sınıflar; asker ve ruhanî zümreler, güçlerini toprak mülkiyetine dayandırıyorlardı. Doğrudan doğruya toprakta çalışanlar ile, bu idareci zümreler arasındaki münasebetler de o kadar büyük bir uçurum halinde değildi.

Esnaf ise, toprakla uğraşan zümre ile kesin bir ayrılık göstermiyordu. Bundan başka, ulaşım ve mübadele imkânlarının mahdud olması yüzünden ticaret de başlı başına bir zümre, bir sınıf niteliğini almamıştı. Korparasyon nizamının teessüsünden sonra, ticaret de yavaş yavaş önem kazanmaya başladı. Çünkü, iş bölümünün gelişmesi ile ham madde üretimi çoğaldı. Esnaf kolları arttı. Şehir ve kasabalarda esnafın geniş bir

zümre teşkil etmeğe başladığı görüldü. O zaman, evvelce iktidarı elinde tutan sınıflar bu yeni sosyal gruplanma ile de ilgilendiler. İdareciler esnafın hâmisî rolünü üzerlerine aldı. Toprak mülkiyeti kadar şehir ve kasabalardaki rantlar da iktidarı cezbetmeye başladı. Yeni bir hiyerarşi kuruldu.

İlk zamanlar idareci zümrelerle esnaf zümresi arasında sadece bir mutavassıt gibi rol alan tüccar zümresi, bir yandan nüfus artışı, diğer taraftan özellikle deniz nakliyatının ilerlemesi sayesinde başlı başına bir sınıf halini almaya başladı. Hayat düzeni bir kere daha yeniden değişmiş oldu ve yeni bir değer hiyerarşisi teessüs etti.

İlk çağdan sanayî devrimine kadar toplum yapısının geçirdiği başlıca gelişmeler bunlardır. XIII üncü yüzyılda İbnü Haldun'a nazaran toplum nizamını teşkil eden değer hiyerarşisi, başlıca üç sınıfın münasebetlerine dayanıyordu. Halbuki XVII inci yüzyılda Naima'ya göre, bu sınıflar dörttür: Ümera, ülema, esnaf ve tüccar, reaya ve beraya. Bu hiyerarşiye göre toprak işçisi en alt tabakada yer alıyor, esnaf, idare eden zümrelerden hemen sonra geliyor, tüccar da esnafa ilâve ediliyor.

Avrupa'da başlayan sanayî devrimine kadar, aralarında bir çok farklar olmakla beraber, Doğuda ve Batı'da sosyal yapı bakımından mukayese tesisine imkân veren müşterek faktörler vardı. Doğu ve Batı arasındaki büyük açılış Rönesans'la başlar. Rönesans'la birlikte Batı'da müsbet ilim düşüncesi ve onu teknik olarak hayata intikal ettiren hızlı gelişmeye, Doğu yabancı kalmıştır. Yine Batı'da Rönesans'la birlikte uyanan yeni hukuk telâkkileri ve millî hâkimiyetlerin gelişmesi ve nihayet demokratik fikirlerin yayılması, ayrıca sanayî devriminin de gerçekleşmesi Doğu ile Batı arasında geniş bir mesafe yaratmıştır. Bugün bu mesafeye rağmen Batı müesseselerinin süratle Doğu'ya intikal etmesi, buhranlar ve sarsıntıların kaynağı olmuştur.

Filhakika, Rönesans'tan sonra sözü geçen faktörler Batı'da idare edici sınıflarla üretim gücüne sahip olan sınıfı yakınlaşturmaya çalışmış, dolayısıyla işgücüne dayanan zümre ile toprağa bağlı kalan ve idare edici zümre tarafından eskisi kadar benimsenmeyen zümre, "üçüncü sınıf" (ters état) yı meydana getirmiştir. Ondan sonrası malûmdur. Fransız devriminin tesirleri hemen hemen paralel olarak sanayî devrimiyle birlikte Batı'nın çehresini tamamiyle değiştirmiştir.

Türkiye ve imparatorluğun parçalarından olan bütün Yakın Doğu, Doğu ile Batı arasında, Batı'nın tesirlerine Doğu memleketlerinin pek

çoğundan evvel açılmış bir ülke olarak, sanayi devriminin sebep olduğu sosyal değişim dolayısıyla büyük buhranlara maruz kalmıştır. Bu buhranlar, eski bir hayat düzeninin ifadesi olan değerler hiyerarşisinin birden bire alt üst olması ve yeni bir hiyerarşi teşekkül etme hususundaki aksamalarıdır. Çünkü, Orta Çağın sonlarına doğru Haçlı Seferleri'nin devam ettiği asırlardaki ekonomik ve politik akımlar, Batı'da olduğu gibi, Yakın Doğu'da ve Anadolu'da lonca teşkilâtının sür'atle gelişmesine âmil olmuştur.

Bununla beraber Rönesans'la başlayan fikrî ve ilmî gelişmelere yabancı kaldığı için, sanayi devrimiyle Avrupa'da başlayan yeni sosyal "sınıflanma" (stratifikasyon) bu bölgede paralel olarak gelişmemiştir.

Cemiyetin ekonomik mihvere göre gruplaşmasına paralel olarak ahlâkî, hukukî, bedîî müesseselerinde de aynı etkiler görülür. Esasen, sosyal yapı, ferd ve gruplar arasındaki insan münasebetlerinin meydana getirdiği değer bağlarının hey'eti umumiyesidir ki bunlar karşılıklı hayatı düzenleyen sosyal örgütlerdir.

O halde, "sosyal mesele" deyimi, bugünkü sosyal koşullara bağlı olan ve zamanımızı ifade eden anlamıyla değil de, hangi evrim merhalesinde bulunursa bulunsun, toplum yapısını kuran insan münasebetleri içinde işgücünü ve üretme gücünü teşkil eden zümreler arasındaki münasebetlerin niteliği olarak tanımlarsak her çağın bir "sosyal mesele" si olmak tabiidir.

Yukarıda, kısaca belirtmeye çalıştığımız gibi genel olarak ilk çağlardan yeni zamanlara kadar toplum düzeninin geçirdiği değişiklikler, özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu eski Yakın Doğu bölgesinin sosyal gelişimi ile ilgili bütün safhalara, daha doğrusu bu safhalara tekabül eden paralel müesseselerdeki gelişim izlerine folklorda rastlamak mümkündür.

Bir sosyal yapı, özellikle teknik, hukukî ve bilhassa iktisadî ve politik koşulların değişmesiyle realite olmaktan çıkar. Fakat bu terk edilen sosyal yapı içinde teknik, hukukî, siyasî ve iktisadî koşullara paralel olarak hayat düzeninde gelenekleşen diğer müesseseler aynı nisbette değişmez. Zira, hayat düzeni içinde gelenekleşen bu manevî değerler, zaman içinde bütün sınıf ve gruplar arasında ortaklaşa benimsenen değerler olarak devam eder. İşte folklor'un konusu olan sosyal olaylar bunlardır.

Türk Folklorunda "sosyal mesele" konusunu işlemek için pek çok materyal bulabiliriz. Halk edebiyatında, şiir, hikâye ve fıkralarda, halk temasında bu konu ile ilgili pek çok şey vardır. Bu tür materyallerin

incelenmesi gerçi bize özel bir takım duygu ve düşünce değerlerini tanıtır, fakat bunların hangi sosyal koşullar içinde meydana geldiklerini, hangi sosyal gelişme merhalesine bağlı olduklarını göstermez. Onun için biz Folklor'da sosyal mesele konusunu insan münasebetlerini ifade eden âdet ve geleneklere dayanarak inceleyeceğiz.

Konumuzun sınırları çok geniştir. Sosyal mesele açısından faydalana-
cağımız folklor ürünleri de çoktur. Biz burada bir konferansın çerçevesi
içinde çok bariz özellikleri olan birkaç örnekle yetineceğiz. Bu örnekler,
"Sohbet" geleneğiyle ilgilidir. Önce, Dursunbey'in "Barana" adı veri-
len sohbet âdetinden, sonra da karşılaştırma maksadiyle Soma'nın Tar-
hala Köyü sohbet âdetlerinden, bir de Çankırı'nın ünlü sohbet âlemlerinden bahsedeceğiz*.

*) Merhum A. K. Tecer konferansının çok ilgi çekici olan müteakip kısmını yazılı bir metne dayanmadan anlatmış bulunduğu için maalesef Konferansın bu ikinci kısmı neşredilememiştir. M. Tecer.

